

Tiedeyhteisöissä etiikan ja arvioinnin harmailla alueilla

TARVITAAN LÄPINÄKYVYYTTÄ

Yliopisto on autonominen, puolueeton ja lahjomaton totuudenetsijä. Sitäkin. Työyhteisönä se on usein julma ja epäoikeudenmukainen. Se on hierarkkinen järjestelmä, missä vallankäytön keinot ovat mitä moninaisimmat. Laittomuuden raja rikkoutuu harvoin. Mutta epäeettinen käyttäytyminen on tiedeyhteisöjen arkea. Etenkin hierarkian alemmilla portailla olevien tutkijain työtä saatetaan omia siekailematta. Ani harva epäeettinen tapaus tai käytäntö johtaa valitukseen ja vielä harvempi plagioinnin tunnistamiseen. Pinnan alla muhii jännitteinen työyhteisö.

Yliopistoissa on mietitty keinoja etiikan harmaiden vyöhykkeiden kaventamiseksi ja läpinäkyvystämiseksi. Tuorein niistä lienee akatemianprofessori **Leena Palotien** johdolla lokakuun alussa luovutettu Helsingin yliopiston tutkimuseettinen ohjelma¹. Työryhmä ehdotti monia toimenpiteitä pelisääntöjen selkeyttämiseksi, muiden muassa, että

- 1 Tutkimuseettinen koulutus ulotetaan osaksi perus- ja jatko-opintoja ja käyttöön otetaan ennen pro gradu –suunnitelman jättämistä pakollinen tutkimuseettisen ajokortti
- 1 Opiskelijoiden lisäksi tutkimuseettistä koulutusta tulee tarjota laitosten johtajille, opettajille, tutkijoille ja ryhmänjohtajille.
- 1 Tutkimusrahoituksen kriteereihin otettava mukaan eettinen arviointi
- 1 Opinnäytetyöt tulee jyvittää reilusti ja antaa kunnia työn tekijälle
- 1 Kampusneuvottelukuntien tulee nimetä keskuudestaan tutkimuseettinen ryhmä tai henkilö, jonka tehtävänä on antaa tarvittaessa laitoiksille neuvotteluapua ongelmatilanteiden ratkaisemiseksi.
- 1 Tulee laatia ohjeet tieteellisten tulosten julkistamisesta mediassa: kuka astuu julkisuuteen, koska tuloksista kerrotaan, miten varmistetaan että tieteelliset ansiot jakautuvat tasapuolisesti.

Helsingin yliopiston vararehtori **Marja Makarowin** mielestä tutkimuseettisen ajokortin suorittaminen voisi olla edellytys tohtoriopiskelijoiden sisäänpääsulle tutkijakouluun.

Yhteinen eettinen ohjelma ja ohjeistus ei si-

nänsä vielä ratkaise inhimillisestä raadollisuudesta poikivia ongelmia vallankäytön, kilpailun ja henkilökemian kirjavassa maastossa.

Parantava, ainakin lievittävä lääke voisi olla avoin keskustelu eettisistä periaatteista, asioiden mahdollisimman suuri läpinäkyvyys sekä se, että vähätteleviä ja alistavia käytäntöjä lakataan hyväksymästä. Mutta kuka laitoksen sisällä uskalltaa nousta vastarintaan isompaansa nähden edes sen vuoksi, että hihaan tarttuu nipottavan, hankalan ihmisen leima tai eteneminen laitoksella jysähtää lasiseinään?

KENEN URA ETENEE, KENEN EI?

– Koska yliopisto on autonominen, professorit ja senioritutkijat määrittävät pitkälle sen, mikä tutkimus ja keiden työpanos on arvokasta. Se sinänsä rakentaa sisäänsä vallankäytön mahdollisuuden. Se, keiden uraa viedään eteenpäin ja ketkä ohitetaan, ei ole nyt riittävän läpinäkyvää, toteaa professori **Anja Heikkinen**.

Yliopistoissa on erilaisia keskustelu- ja päätösfoorumeita. Mutta Heikkisen mukaan demokratia on hyvin näennäistä: kokousten esityslistat ovat sinänsä näännyttävän pitkiä, mutta todella merkittävät asiat hoidetaan jossakin muualla joidenkin kesken.

Heikkisen kokemuksen mukaan mitätöintikeinot saattavat olla hyvin hienovaraisia, mutta järjestelmällisiä. Luodaan kuppikuntia, missä tulet mitätöidyksi itsekin, jos ”asetut seisomaan väärälle puolelle, etkä ymmärrä kuulua vähättelijöihin”.

– Epäterveitä hierarkioita kasvattaa myös rahapuute. Kun ei ole varaa maksaa samantasoisille tutkijoille samaa palkkaa, tutkijat hierarkisoidaan keinoitekoisesti. Kun virkoja on liian vähän pyrkijöihin nähden, hankala ja ei-suosittu tutkija on mahdollista sysätä marginaaliin. Sellaista tapahtuu hyvin paljon. Kun nuori tutkija on keltannut vuosien ajan tutkimusprojekteihin, kun hän on tehnyt niissä utterasti hyvää työtä ja tulee syrjäytetyksi kenties toistuvasti virantäytössä, katkeruus ja välien tulehtuminen on hyvin ymmärrettävää, Anja Heikkinen sanoo.

Yksi mitätöintikeino on olla käyttämättä toisen kollegan tutkimuksia lähteenä. **Eeva Jokinen** ja **Raija Julkunen** kirjoittivat *Naistutkimus*-lehdessä 2/1995: ”... On tiedettyä ja peräti tutkimuksen osoitettua, että miestutkijat eivät juurikaan (eksplisiittisesti) viittaa naisten kirjoittamiin teksteihin ylipäättään... Sen sijaan varastaminen ja feminiinisellä ratsastaminen käy päinsä.” (Tieteellinen kirjoittaminen. Vastapaino 2003)

– Ainakin jonkinasteisesti kysymys on sukupuoliasteesta. Uskon, että kun naisten osuus professoreina lisääntyy, tämänkaltainen vallankäyttö jossain määrin lientyy. Muuten en näe muuta tietä ulos, kuin että väärin kohdeltujen tulisi ottaa riskejä ja olla hyväksymättä vähättelevää käytäytymistä, oman työn hyväksikäyttämisestä puhumattakaan. Tarvitaan nykyistä paljon enemmän läpinäkyvyyttä, professori Heikkinen sanoo.

– Mutta asioilla on useimmiten kääntöpuolensa. Harvemmin puhutaan siitä, että kyllä professorit tekevät hyvin paljon myös näkymätöntä työtä tutkijoiden ja opiskelijoiden hyväksi kirjoittamalla tutkimussuunnitelmia, korjaamalla tieteellisiä töitä ja tekemällä parannusesityksiä. Se on heidän työtään ilman, että he saavat kuitenkaan nimeään näkyviin. Professorit yrittävät vetää omaa laitostaan ja sen tutkimustoimintaa eteenpäin. Monet tutkimusprojektit ovat siellä yhteisiä, Heikkinen muistuttaa.

NEUVOTTELUKUNTA OHJEISTAA JA ANTAA LAUSUNTOJA

Opetusministeriön alaisuudessa toimivan Tutkimuseettisen neuvottelukunnan elokuussa tehtävänsä jättänyt pääsihteeri, oikeustieteen tohtori **Salla Lötjönen** kertoo väärinkäytöksiä tulevan neuvottelukunnan tietoon muutamia vuodessa. Esimerkiksi vuonna 2004 niitä oli seitsemän. Neuvottelukunta käsitteli neljä tapausta ja totesi nel-

jä väärinkäytöstä.

– Lähtökohta on se, että tutkimuseettiset rikkomukset tai epäilyt käsiteltäisiin ensisijaisesti organisaation sisällä. Jos ratkaisu ei tyydytä, asiassa voi hakea neuvottelukunnan lausuntoa. Me emme tee enää omaa selvitystyötä, vaan paneudumme olemassa olevaan kirjalliseen materiaaliin. Näin ollen meidän tiedossamme ei ole väärinkäytösten koko kuvaa, vaan senasteiset, joita on käsitelty yliopiston rehtori- tai lakimiestasolla, Salla Lötjönen kertoo.

Neuvottelukunta täsmentää aika ajoin tieteellisiä menettelyohjeita ja tiedotettuaan niistä valitusten määrä yleensä nousee. Näin kävi vuonna 2002, jolloin neuvottelukuntaan tuli 12 lausuntopyyntöä.

– On melko mahdotonta sanoa kovin tarkkaan yleisluonteisesti, mikä yliopistollisessa tieteellisessä työskentelyssä on omaa ja mikä yhteistä. Mutta jos aineiston ja sen käsittelyssä etenemisen sulkee tiukasti itselleen, rakentaa helposti ympärilleen epäluottamuksen ilmapiirin. Liian tiukka varjeleminen ei ole ihanteellista siksikään, että silloin oman tiedeyhteisön keskustelu ja kehittävä kritiikki jää saamatta. Tieteellisen työskentelyn pitääkin ensisijaisesti rakentaa keskinäiseen luottamukseen, Lötjönen muistuttaa.

PLAGIOINTI ON YLEISIN – MUTTEI AINOA

Tieteellisiä väärinkäytöksiä ja vilppejä ovat plagiointi, tutkimusidean tai –suunnitelman anastaminen, tutkimushavaintojen sepittäminen ja tulosten vääristäminen, hakemusasiakirjojen tai tutkimusansioiden vääristely, piittaamattomuus hyvästä tieteellisestä käytännöstä sekä muu hyvän tieteellisen käytännön loukkaus.

– Plagiointi on yleisin vilppi. Muita tulee tietoon, mutta usein niitä on vaikeaa näyttää toteen. Mutta kaikille pitäisi olla täysin selvä, että tutkijakoulun seminaareissa käytävä keskustelu perustuu luottamukseen. Jos henkilö tuo yhteiseen keskusteluun oman tutkimussuunnitelman tai –ideansa, se säilyy yksin tutkijan omana, eikä kukaan muu saa noukkia siitä ideaa itselleen, Salla Lötjönen konkretisoi.

Esimerkiksi viime vuonna neuvottelukunta saattoi todeta kolme kertaa väärinkäytöksiä piittaamattomuudessa hyvästä tieteellisestä käytännöstä ja kerran hyvän tieteellisen käytännön loukkaamisen, muut tapaukset tulivat vain tietoon.

Plagioinnin selvittämiseksi Yhdysvalloissa on kehitetty tietokoneohjelma *Turn It In*, joka etsii tekstin samankaltaisuuksia muista teksteistä.

TIIMITYÖSKENTELY PERUSTUU LUOTTAMUKSEEN

Koska työskentely tutkimusryhmissä perustuu keskinäiseen luottamukseen, Salla Lötjösen neuvo onkin, että jo työn alkuvaiheessa tutkimustii- missä otettaisiin menettelytapakysymykset keskusteluun. Pelisäännöt on hyvä selkeyttää myös matkan varrella, verroinkin jos tutkijat vaihtuvat välillä tai projektiin tulee rahoitusta monista eri lähteistä ja eriaikaisesti.

– Tutkimuseettisiä kysymyksiä olisi syytä käydä läpi niin yliopistollisten opintojen yhteydessä yleensäkin kuin erityisellä tutkimuseettisellä kursilla. Sopiva sekoitus molempia! Nuori opiskelija on alkuvaiheessa vielä kovin keskittynyt itse substanssiasioihin, mutta viimeistään tutkijakoulutuksen alussa pelisääntöjen selkeytys on syytä tehdä, Lötjönen muistuttaa ja lisää:

– Eikä niiden kysymysten läpikäynti kokeneelle tiedeväellekään ole pahitteeksi. Pitkäaikaiset professorit ja senioritutkijat saattavat omaksua epä- terveitä käytäntöjä ja totuttua niihin.

AMMATTILIITOLLE EETTISET RIKKOMUKSET TUTTUJA

Tieteentekijöiden liiton kuusi- ja puolituhantiseen jäsenkuntaa kuuluu ennen muuta yliopistojen nuorempia tutkijoita ja yliopisto-opettajia. Eettiset rikkomukset tulevat liiton tietoon useimmiten yksittäisten jäsenten yhteydenoton kautta, apua ja tukea haettaessa.

Toiminnanjohtaja **Eeva Rantala** on nähnyt moninaisia tapauksia 15 liitossa työskentelyvuotensa aikana. Vuosittain yhteydenottoja tulee useita.

– Yleensä on kysymys tutkijan kokemasta tutkimusaineiston tai -suunnitelman tai suuritöisen kyselylomakkeen anastamisesta ja viejänä on yleensä esimiesasemassa olevan henkilö. Tyyppillisessä tapauksessa takana on katteeton lupaus, joilla määräaikainen nuori tutkija pannaan tekemään työt. Hän saattaa panostaa tutkimussuunnitelman tekemiseen valtavasti omaa aikaansa ja sitten joku muu hakeekin sillä suunnitelmalla tutkimusrahaa.

Toinen esimerkki on se, että tarkastava pro-

fessori käyttää omaksi hyväkseen opinnäytetyön tuloksia, ennen kuin opinnäytetyötä on edes hyväksytty.

– Julkaisuluetteloiden vääristelyt virantäytön yhteydessä ovat niin ikään tyyppitapauksia. Jonkun hakijan ansioita vähätellään ja toisen korostaan ja nimitystä pohjustava esittelymuistio on näin tarkoitushakuisesti räätälöity, Rantala listaa.

Kun väärinkäytöksen kohteeksi joutunut ottaa liittoon yhteyttä, kovin paljon ei ole enää tehtävissä. Liitto antaa tarvittaessa juridista apua, tukee henkilöä pitämään kiinni omista oikeuksistaan ja ohjaa tutkimuseettisen neuvottelukunnan puoleen. Neuvottelukunnan lausuntojen siloteltuihin ja ympäriryöreisiin sanamuotoihin Rantala kertoo kuitenkin tuntevansa pettymystä.

Hankalimmassa asemassa ovat Rantasen mukaan yliopistojen määräaikaisissa tehtävissä työskentelevät.

– He eivät uskalla ottaa ongelmia esille, sillä he tietävät, että se takuuvarmasti merkitsee oman tien katkeamista sillä laitoksella, Rantala toteaa.

Eeva Rantalan mukaan yhteistutkimusprojektit ja ulkopuolisen rahoituksen mukaantulo ovat lisänneet ongelmia. Syntyy harmaita vyöhykkeitä, missä toisten ideoita ja tutkimussuunnitelmia on helpompi käyttää hyväksi.

– Jos tutkimusprojekteissa ei ole alusta lähtien selkeästi sovittuja vastuualueista eikä sovita siitä, kuka saa julkaista ja milloin, tilanne on altis rikkomuksille. Aivan keskeinen asia olisikin ennaltaehkäistä ongelmatilanteita. Yliopistojen pitäisi tarkentaa omia eettisiä ohjeitaan. Vain parantamalla yhteisiä pelisääntöjä voidaan rikkomuksia torjua ja samalla vähentää negatiivisia jännitteitä, Eeva Rantala muistuttaa.

Asian kääntöpuolena on ilmassa sellaistaakin pelkoa, että eettisten elinten lisääntyessä yliopistoissa niitä voitaisiin myös käyttää väärällä tavalla hyväksi, vahingoittamistarkoituksessa. Kauteus kun on hyvä kyyti- ja vie kalatkin vedestä. Suuremman läpinäkyvyyden tarvetta se tuskin kuitenkaan kumoaa.

Anneli Kajanto

VIITE

Helsingin yliopiston tutkimuseettisen työryhmän suositus löytyy doc-muotoisena osoitteesta: www.helsinki.fi/tutkimus/tutkimusetiikka.shtml otsikon Yliopiston kannanotot alta.